

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ТА ГРАМАТИКИ

Частина II

За редакцією
Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк

Варшава – Івано-Франківськ
2015

Рецензенти

професор Анатолій Мойсієнко,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
доктор габлітований Якуб Садовський,
Папський університет Івана Павла II у Кракові

Публікацію видано коштом
кафедри україністики та факультету прикладної лінгвістики
Варшавського університету
Фонду Варшавського університету

Редактори Оксана Борис, Ірина Кононенко, Александра Самадова

Комп'ютерна верстка Адріан Шатковський

ISBN 978–83–941574–0–1

Друк і оформлення
Sowa Sp. z.o.o.
ul. Raszyńska 13
05-500 Piaseczno

У колі мови, літератури і культури W kręgu języka, literatury i kultury

Видавничка серія
кафедри україністики Варшавського університету та
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

за редакцією
Ірини Кононенко, Ірини Митнік

Том VIII

У серії вийшли друком:

Lidia Stefaniwska, *Mission Impossible: MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec (1945–1948)*, Warszawa – Iwano-Frankiws'k 2013

Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej, pod red. Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Warszawa – Iwano-Frankiws'k 2013

Тенденції розвитку української лексики та граматики, ч. 1, за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк, Варшава – Івано-Франківськ 2014

Метаморфози у сучасній українській літературі, за ред. Пауліни Олеховської, Марти Замбжицької та Катажини Якубовської-Кравчик, Варшава – Івано-Франківськ 2014

Lidia Stefaniwska, *Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w niemieckich obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec (1945–1948), cz. II. Antologia tekstów źródłowych*, Warszawa – Iwano-Frankiws'k 2014

Тарас Шевченко: погляд з третього тисячоліття, за ред. Степана Хороба, Івано-Франківськ-Варшава 2014

Marta Zambrzycka, *Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*, Warszawa – Iwano-Frankiws'k 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	13
I. ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ	
Любов СТРУГАНЕЦЬ Моделювання лексико-семантичних процесів за допомогою комп'ютерного програмування.....	14
Лариса КИСЛЮК Вплив авторитетних українських видань на формування сучасного обличчя української літературної мови.....	26
Світлана РОМАНЮК Українська політична метафора: типи і функції.....	38
Марія ПОЛОВИНКІНА Кольоролексеми в українській та польській поезії кінця XIX – початку XX ст.	50
Анатолій ПОПОВСЬКИЙ Лексико-семантичні функції слова <i>перекотиполе</i> в українській мові.....	59
Василь ГРЕЩУК, Валентина ГРЕЩУК Семантика географічної номенклатури у словнику <i>Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові</i>	72
Зоряна ВАСИЛЬКО Лінгвокультурні конотації лексеми „змій” (на матеріалі української фраземіки, казок та паремій).....	89
Лариса МАРЧИЛО З історії дієслова <i>яти</i>	108
Ірина ЛИТОВЧЕНКО Антонімія у військовій лексиці української мови.....	119
Петро ЛУНЬО Структурне моделювання термінів конституційного права України.....	126
Ірена МИТНІК Говір мешканців Холмщини. Ч. 1: словник весільної лексики.....	146

Любов ОСТАШ, Роман ОСТАШ Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання.
Д. з (доживати – дюхувати) 162

Ольга МАДЯР До проблеми українсько-словацької інтерференції (на матеріалі студентських робіт).....188

II. СТУДІЇ З УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМІКИ Й ТОПОНІМІКИ

Адріана ЧУЧВАРА Особливості взаємодії мови і статі, або про нові аспекти аналізу неофіційного іменника 'школяра' 199

Леся ДУДА Формування іменника львів'ян першої половини ХХ ст.: соціальний статус батьків та імена новонароджених дітей (на матеріалі україномовних метричних книг про народження).....210

Людмила КРАВЧЕНКО Лексична база позивних українських бійців – учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р..... 224

Любов ОСТАШ, Роман ОСТАШ Українські особові імена середини ХVII ст. як об'єкт лексикографії. 21 (Ф/Ө)..... 238

Святослав ВЕРБИЧ Давньослов'янські антропоніми крізь призму топонімії Верхньо-Середньої Наддністрянщини.....267

Віктор ШУЛЬГАЧ Творення прикметників від назв поселень на -ичі (на матеріалі ойконімів Волинської області)279

Зоряна КУПЧИНСЬКА Архаїчні ойконіми на *-ьл України: ареал і хронологія 289

Олена СЛОБОДЗЯНИК Староукраїнські географічні апелятиви і їхні паралелі у словнику Стефана Рудницького307

III. ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЇ ТА СИНТАКСИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Лариса КОЛІБАБА Актуалізація відмінкових форм як одна з новітніх тенденцій розвитку граматичного ладу української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. 315

Валентина ФУРСА Граматичне освоєння іншомовних невідмінюваних іменників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст.....	331
Ірина ДУДКО Розвиток ономасіологічних досліджень у граматиці ХХ ст.....	342
Марія ЛИЧУК Синтаксично нечленовані словосполучення як компонент реченнєвої структури	361
Анатолій ЗАГНІТКО Функційна типологійність у синтаксисі: внутрішньореченнєвий валентний простір	372
Ірина КОНОНЕНКО Порядок слів у простих реченнях української та польської мов.....	391
Олександр МЕЖОВ Центр і периферія семантичної сфери носія ознаки.....	409
Наталія КОСТУСЯК Модальна парадигма висловлень із предикатами якості у сучасній українській літературній мові.....	420
Олексій ВОРОБЕЦЬ Предикат у контексті семантики поширювачів речення.....	437
Віталій КОНОНЕНКО Тенденції оновлення українського художнього ідіолекту: модерні прозові тексти	451
Людмила ШИТИК Різноманітна синхронна перехідність синтаксичних одиниць	466
Святослав ШЕВЕЛЬ Директивні висловлювання в епістолярії Лесі Українки	474
Про авторів	482

З ІСТОРИЇ ДІЄСЛОВА **ЯТИ**

Дієслово **яти** відіграло важливу роль у процесі формування дієслівної словозміни української мови. Саме дієслово **яти** разом з інфінітивом входило до складу аналітичної форми майбутнього часу, на основі якої в українській мові (а також у деяких діалектах білоруської та російської) внаслідок морфологізації була утворена синтетична форма майбутнього часу недоконаного виду. Нині у структурі такої форми виділяють формотворчий суфікс **-м-** та закінчення, що є залишками колишніх особових форм дієслова **яти** (**иму, имеш...**). Проте в південно-західних говорах української мови і досі вживаються аналітичні форми майбутнього часу типу **му робити, меш ходити**. У зв'язку з цим актуальним залишається питання про те, з якими значеннями вживалося аналізоване дієслово на початку історичного періоду і які його особливості стали визначальними для утворення нової у граматичній системі слов'янських мов складної форми майбутнього часу.

У сучасних тлумачних, орфографічних, орфоепічних словниках української мови дієслово **яти** не зафіксоване. Проте в *Етимологічному словнику української мови* у семи томах цьому дієслову присвячена окрема стаття, у якій слово **яти** подане як діалектне, що вживається в українській мові зі значенням 'взятися, почати'. Функціонує воно в інших слов'янських мовах (пол. *jąć* 'почати', чес. *jmouti* 'схопити, узяти', словац. *jat'* 'охопити; узяти, схопити' та ін.), як діалектне в інших східнослов'янських мовах (рос. *ять* 'узяти, спіймати; почати', біл. *няць* 'ударити; торкнути')¹.

В іншій статті етимологічного словника, присвяченій слову **йняти**, зазначено, що відповідне дієслово постало внаслідок „видозміни давнішої звукової форми *яти* (<*jęti) 'брати', яка в поєднанні з префіксами *вън-*, *сън-* (*въняти* <*vъn-jęti, *съяти* <*sъn-jęti) після того, як прийменники *въ*, *съ* кінцеве **-н** втратили, стали сприйматися

¹ *Етимологічний словник української мови*, гол. ред. О. Мельничук, Київ 2012, т. 6, с. 559–562.

як проста основа з початковим **н** і в такій звуковій формі закріпилась і при інших префіксах”².

Дієслово **йняти** функціонує в літературній мові на сучасному етапі її розвитку, зокрема, виступає у складі фразеологізму **[не] йняти віру [віри] кому, чому** ‘[не] вірити кому-, чому-небудь’³. Загалом же дієслово представлене переважно префіксальними утвореннями **зайняти, обійняти, найняти, вийняти, прийняти, перейняти** та ін. Отже, дієслово **йняти** було утворене на основі дієслова **яти**, яке активно вживалося в давньо- та староукраїнській мові і збереглося у діалектах.

Дієслово **яти** функціонувало в мові найдавніших слов’янських писемних пам’яток. Так, у старослов’янській мові слово **ѡти** мало кілька значень:

1. ‘взяти, схопити’: **и по комѡканыи • иметѡ п(о)пѡ за рѡкѡ старѡишааго** (Евх 11б 6)⁴; ‘обхопити, обійняти’: **да тѡма васѡ не иметѡ** (И 12, 35 Зоґр Мар Ас)⁵; **ѡтисѡ за чѡто** ‘схопити’: **онѡ же пристѡпѡши • ѡсте сѡ за нозѡ его** (Мт 28, 9 Зоґр Мар Ас Сав)⁶.
2. ‘узяти в полон, схопити (затримати)’: **вѡзложиша рѡцѡ на и(соу)са • ѡ ѡша и** (Мт 26, 50 Зоґр Сав Ас)⁷; ‘ушіймати’: **оуѡасѡ бо одрѡжааше ѡ • ѡ всѡ сѡштѡа сѡ нимѡ • о ловитѡвѡ рѡвѡ ѡже ѡша** (Л 5, 9 Зоґр)⁸; ‘застати, захопити (зненацька)’: **си жена ѡта естѡ нынѡ вѡ прѡлюбодѡнии** (И 8, 4 Зоґр Мар)⁹.
3. **ѡти сѡ о чѡмѡ, по чѡто, чѡсѡмоу** ‘взятися, прийнятися за що-небудь’: **ѡ сѡ о молитѡвѡ** (Супр 530, 17)¹⁰.

Входило воно також до складу сталих словесних комплексів: **вѡрѡ ѡти** ‘вірити’; **ѡти сѡ пѡти** ‘вирушити в путь, дорогу’; **ѡти вѡ словеси**.

Укладачі словника зазначають, що дієслово **ѡти** у старослов’янських текстах зафіксовано понад 300 разів, префіксальні утворення **поѡти** – 100, **вѡзѡти** – 400. Дієслова

2 *Ibidem*, т. 2, Київ 1985, с. 326.

3 *Словник української мови*, Київ 1970, т. 1, с. 679.

4 *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва 1999, с. 807.

5 *Ibidem*, с. 808.

6 *Ibidem*, с. 808.

7 *Ibidem*, с. 808.

8 *Ibidem*, с. 808.

9 *Ibidem*, с. 808.

10 *Ibidem*, с. 808.

недоконаного виду, що, на думку багатьох дослідників, належать до спільнокореневих з **jeti*, також фіксуються у старослов'янських пам'ятках: **имѣти** – понад 1000 вживань, а **имати** трапляється 48 разів. Проте як допоміжне дієслово у складі аналітичної форми майбутнього часу наведене лише **имѣти: вѣроуѣмъ въ ма • не иматъ въждадати сѧ никогдаже** (И 6, 35 Зоґр Мар Ас)¹¹.

І. Срезневський у словнику *Материалы к словарю древнерусского языка* зібрав ілюстрації з дієсловом **яти** з різних пам'яток. Слово в літературній мові східних слов'ян було багатозначним і вживалося зі значеннями: 'взяти', 'брати', 'схопити', 'доторкнутися, припасти', 'схопити, захопити, поневолити', 'привести', 'упіймати, наловити', 'досягнути, дійти', 'оволодіти', 'охопити', 'наздогнати, поранити', 'псувати', 'стосуватися', як допоміжне дієслово у формі майбутнього часу¹².

У східнослов'янських пам'ятках також представлені дієслова **имати, кмаю** 'брати, хапати що-небудь', 'отримувати, придбати у власність', 'захоплювати що-небудь, кого-небудь, оволодівати чимось', 'мати що-небудь, кого-небудь', у сполуках зі знахідним відмінком позначає дію за значенням іменника, у функції допоміжного дієслова у складеній формі майбутнього часу; **имати, имаю** 'схоплювати, захоплювати кого-небудь (у полон), полонити', 'залучати, запрошувати кого-небудь', 'мати що-небудь', як допоміжне дієслово у складеній формі майбутнього часу¹³; **имѣти, имамъ** 'мати що-небудь, кого-небудь, володіти', 'тримати що-небудь', 'вважати кого-небудь кимось, мати за кого-небудь, визнавати', у сполуках зі знахідним відмінком позначає дію або стан за значенням іменника, у сполуках з інфінітивом *могти, бути спроможним*, як допоміжне дієслово у складеній формі майбутнього часу; **имѣти, имѣю** 'мати що-небудь, кого-небудь, володіти', 'вважати кого-небудь кимось, мати за кого-небудь, визнавати', у сполуках зі знахідним відмінком позначає дію або стан за значенням іменника, у сполуках з інфінітивом *могти, бути спроможним*, у функції допоміжного дієслова у складеній формі майбутнього часу¹⁴; **нати, нимоу** 'взяти, схопити'¹⁵.

11 *Ibidem*, с. 260.

12 І. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, Москва 1989, т. 3, с. 1669–1671.

13 *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, т. 4, Москва 1991, с. 144–145.

14 *Ibidem*, с. 150–152.

15 *Ibidem*, с. 460.

Пам'ятки української мови у найдавніший період засвідчують різні часові, способові, дієприкметникові форми дієслова **яти**. Так, у літописних текстах *Повість временних літ*, *Київський літопис*, *Галицько-Волинський літопис* зафіксовані різні форми дієслова, що засвідчує його активність у відповідний період розвитку східнослов'янських мов, напр.: В си же времена быша и **Ѡ**бре иже воеваша на ц(с)рѠ Иракли». и мало его не **ѡ**ша (б.д.)¹⁶; **ѡ**ко на семъ пути вамъ любо **мѡ** ти. любо оубити въ Игорѡ мѡсто... (1147)¹⁷; Андрѣи же и король **оувѣ**дивъ безаконье Галичкое и **мѡ**тежь. и посла Бенедикта со воими. и **ѡ** Романа в бани мьющасѡ. и посла и во **Ѡ**гры (1205)¹⁸; и бывшую емоу **Шоу**мьскы на Мосцѣ **ѡ**тъ бы(с). Зернькомъ. и Чюхомою. и приведенъ бы(с) во станъ. ко кнѡзю Данилови... (1208)¹⁹. Як зазначають дослідники, дієслово *јати* у старочеській мові також вживалося зі значенням 'упіймати, схопити', тобто вказувало на інтенсивне приєднання суб'єктом об'єкта²⁰.

У мові літописів вже переважали префіксальні утворення зазначеного дієслова: Іде **Ѡ**лег(л)ъ на Грѣкы. Игорѡ **ѡ**ставивъ Києв(ѣ). **ѡ**ѡа же множество Варѡгъ. и Словѣнъ. и Чюди. и Кривичи. и Мерю. и Полѡны и **Сѣ**веро ... (907)²¹, и бы(с) радость велика во гра(д) Пиньскѣ **ѡ** побѣдѣ. Данила и Василка всъ бо плѣнъ **Ѡ**ѡста. Бѡу помогающимъ имъ (1246)²², Воеваша Литва. **ѡ**коло Мѣлницѣ. Лековнии. великъ плѣнъ **ѡ**ѡша (1247)²³.

Крім того, виявлено чимало прикладів уживання його у складі згаданого фразеологізму: Киѡне же слышавше рекоша. кнже не ходи. с Ростиславо(м) на стрѡя своего. лѣпле сѡ с нимъ оулади **Ѡ**лговиче(м) вѣры **не ими**. ни с ними ходи в поуть (1147)²⁴, а ны(н)

16 *Ипатьевский летопис* [в:] *Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись*, т. 2, Москва 1962, с. 9.

17 *Київський літопис* [в:] *Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись*, т. 2, Москва 1962, с. 346.

18 *Галицько-Волинський літопис* [в:] *Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись*, т. 2, Москва 1962, с. 722.

19 *Ibidem*, с. 726.

20 М. Милованова, *Вербализация категории посесивности в семантике языковых единиц: прототипические конструкции с глаголом **иметь***, hrcak.srce.hr/file/76533.

21 *Ипатьевский летопис*, с. 21.

22 *Галицько-Волинський літопис*, с. 798.

23 *Ibidem*, с. 798.

24 *Київський літопис*, с. 344.

чому ему **имеши вѣры**. а **ѡнъ** ти не оуправиль. и первое и другое (1152)²⁵.

Крім дієслова **яти**, у цей період активно функціонували спільно-кореневі дієслова **имати**, **имѣти**: а оуже не **имамъ**. затворитисѧ в пещерѣ. но **имамъ** тѧ побѣдити. входѧ в манастирѣ (1074)²⁶; и ре(ч) брате на томъ азъ. цѣлова(л) к нимъ хр(с)тъ. **ѡже** ти **ѧ имѣти** въ правдоу и любити (1146)²⁷; Всеволодъ же сыно(ме) Стославоу **ѡ**да Володимерь и не любѧхоуть сего **ѡ**лговичи. бра(т)ѧ Всеволожа. и поропташа на нь. **ѡже** любовь **имѣеть**. съ Мьстиславичи съ шюрѧми своими. а с нашими ворогы... (1142)²⁸; аще коли. хотѧхъ любовь **имѣти** с тобою. невѣнии Галичанѣ не вдадѧхоут ми. нынѣ же клѧтвою кленоу ти(с). **ѧ**ко николи же. вражды с тобою **не имамъ имѣти**²⁹.

Усі зазначені дієслова могли виступати і як повнозначні, і як допоміжні. Цю особливість вони зберігають і в пізніший період.

Зокрема, у пам'ятках XIV–XV ст. дієслово **яти** (**инать**) як повнозначне слово мало значення:

- ‘схопити, піймати, взяти силою’, напр.: а которого моего человека... в дуброве **имуть**, нехай его узвезять (1475–1480)³⁰;
- ‘почати, стати (робити що)’, напр.: а колі вышо(л) тотъ ро(к) тогды **нали** его нагабать о граница(х) (XV ст.)³¹;
- ‘(обрати напрямом) взяти, повернути’, напр.: а се zde єсмо положили границу межи Манева и Вишневецѧ и **немьши** от дороги што идетъ от Манева... просте къ Земеньской криници (1478)³².

Проте як повнозначне слово воно вживається лише у 12 випадках, як допоміжне – 210³³.

Дієслова недоконаного виду **имѣти**, **имати** переважно виступали як повнозначні слова, причому в окремих випадках не втрачали лексичного значення і в сполученні з інфінітивом, найчастіше передавали такі значення:

25 *Ibidem*, с. 451.

26 *Іпатіївський літопис*, с. 186.

27 *Київський літопис*, с. 322.

28 *Ibidem*, с. 313.

29 *Галицько-Волинський літопис*, с. 783.

30 *Словник староруської мови XIV–XV ст.*, за ред. Л. Гумецької, І. Гринчишин, Київ 1977–1978, т. 1, с. 446–447.

31 *Ibidem*, с. 447.

32 *Ibidem*, с. 447.

33 *Ibidem*, с. 446–447.

– ‘бути спроможним’: и соу(д)я пыта(л) петра неоднова мogle ли бы досве(т)чи(т) на не(г) хтобы видѣль тогда петръ о(т)поведалъ же **не маеть** кимъ **досветьчи(т)** (XV ст)³⁴;

– ‘бути зобов’язанним, мусити’: А с тих сель имат Драгомир и Некрась братією своєю, и съ их дѣтми и **мают служити** намь... трими стрѣлци (1378)³⁵; и мы **имѣемъ** нашому приѣтелю, ильи воеводѣ, **приѣти** и єго доброго **смотрѣти** (1442)³⁶;

– ‘бути в праві, могти’: А тымъ Пужичаномъ не казали есмо въ тые земли вступать ся, нижли только стадо **мають паствити** (1495)³⁷; а возьмєть лї два вола алюбю два конѣ тогда **имѣеть** одно(г) собѣ **дръжаті** (XV ст.)³⁸.

Продовжує функціонувати у зазначений період дієслово **ѣти** у складі фразеологізму.

На різні відтінки значень дієслів **имати**, **имѣти** та **ѣти** мовознавці давно звертали увагу. Значення ‘мати’ є узагальненням, яке поєднує в собі значення ‘брати’ (**ѣти**) та значення ‘мати’ (**имѣти**)³⁹.

Походять ці дієслова від одного кореня ***-em-** ‘брати’. Щоб з’ясувати, у чому ж полягала відмінність між дієсловами **ѣти**, **имати** та **имѣти**, слід звернути увагу на структуру кожного дієслова. А. Мейє вважав, що ***jēti** та ***jьmati** були різними формами одного дієслова – формами доконаного і недоконаного виду, дієслово ж ***jьmēti** означало стан і було ізольованим⁴⁰. В. Русанівський припускав, що ще в дописемний період ***jēti** за значенням наблизилося до дієслова **брати** й утворило з ним видову корелятивну пару (**брати** – **възати**)⁴¹.

За структурою найпростішим є ***jēti**, яке О. Потебня вважав найдавнішим. На відміну від інших воно мало конкретне значення ‘брати’ (‘хапати, брати рукою’)⁴². Пор.: лит. **imù**, **imti** ‘брати’; слвц.

34 *Ibidem*, с. 434.

35 *Ibidem*, с. 433.

36 *Ibidem*, с. 439.

37 *Ibidem*, с. 434.

38 *Ibidem*, с. 439.

39 А. Потебня *Из записок по русской грамматике*, Москва 1958, с. 354.

40 А. Мейє *Общеславянский язык*, пер. с 2-го франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном. Пер. и примеч. П. Кузнецова, Москва 1951, с. 163.

41 В. Русанівський, *Структура українського дієслова*, Київ 1971, с. 251–252.

42 А. Потебня, *op. cit.*, с. 354–355.

jat', **jme**, **jmú** 'узяти, схопити', словен. **jéti**, **jamem** 'почати', пол. **jać**, **imie** 'схопити, взяти, упіймати', 'почати'⁴³.

Дієслово ***jъmati** мало суфікс **-a-**, який вказував на повторювану, неодноразову дію. Воно виникло на базі презентних форм ***jęti**, пор.: словц. **mat** 'мати, володіти', ст.-польськ. **imać** 'хапати', польськ. **imać** 'брати', 'мати'⁴⁴.

Дієслово ***jъmęti** утворилося за допомогою суфікса **-ě-** від кореня ***-em-/*-im-** і мало значення 'мати' (як стан, результат дії 'брати'). Як зауважувала В. Бородич, суфікси **-ě-(<ē)** та **-a-(<ā)** – це суфікси стану, за допомогою яких утворювалися похідні неозначені дієслова⁴⁵. Між дієсловами ***jъmęti** та ***jъmati** (***jęti**) припускається такий же зв'язок, як між литовським **turėti** 'мати, тримати і **tvėrti** 'хапати'⁴⁶. З погляду сучасної мови всі ці дієслова об'єднані значенням 'мати', проте у праслов'янській мові вони відрізнялися певними відтінками, що й визначило їхню подальшу долю у різних слов'янських мовах.

У праслов'янській мові ***jęti** належало до граничних дієслів, на базі яких сформувався доконаний вид, що був більш означеним, ніж недоконаний вид. На думку Ю. Маслова, імперфективація походить від неозначеності, тоді як перфективація – від граничності. Крім того, граничні основи об'єднували дієслова зі значенням результативності, починальності⁴⁷. Починальне значення зберігає дієслово ***jęti** в окремих слов'янських мовах, зокрема у польській, словенській. Слід зазначити, що у лексикографічних джерелах XIX-XX ст., у яких зафіксоване дієслово **јати**, можна виявити такі значення. Зокрема, *Словарь української мови* Б. Грінченка фіксує дієслово **јати**, що перекладено як „начинать, браться”⁴⁸, у *Словнику бойківських говірок* М. Онишкевича одним зі значень дієслова

43 *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, отв. ред. О. Трубачев, вып. 6, Москва 1979, с. 71.

44 *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, отв. ред. О. Трубачев, вып. 8, Москва 1981, с. 224–225.

45 В. Бородич, *К вопросу о формировании совершенного и несовершенного вида в славянских языках* [в:] „Вопросы языкознания”, № 6, 1953, с. 85.

46 *Етимологічний словник української мови*, гол. ред. О. Мельничук, Київ 1985, т. 2, с. 298.

47 Ю. Маслов, *Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида*, Москва 1958, с. 32–33.

48 *Словарь української мови*, за ред. Б. Грінченка, т.4, с. 545.

ятися є значення ‘почати’⁴⁹, а в перекладному українсько-німецькому словнику Є. Желехівського та С. Недільського дієслово **яти** перекладено як *beginnen, anhaben*⁵⁰.

В. Бородич припускала, що в праслов’янській мові існувало протиставлення означених і неозначених дієслів. Означений вид був пов’язаний з конкретною дією, а неозначений – зі станом. Доконаний вид зароджується всередині категорії означеності, недоконаний походить від неозначеності. Результативність, починальність, завершеність, цілісність – відтінки значень, які злилися в одне поняття доконаності⁵¹.

Аналізовані дієслова (за Ю. Масловим) належали до різних способів дії. **Имѣти** (ст.-сл. **имаць**, пізніше **имѣѣ**) належало до статальних, що мали значення дії, під час здійснення якої “ніщо не змінюється, не виникає і не зникає”, дії як стану⁵²; **имати** (**ѣмѣѣ**) – до ітеративно-індетермінативних, або неозначено-багаторазових⁵³, які мали значення нецілеспрямованої дії, пов’язаної з її повторенням⁵⁴; ***jęti** – до еволютивних, що позначали такі процеси, які призводять до певних змін у суб’єкті чи в об’єкті або до переміщення в просторі⁵⁵. Наявність різних видових відтінків стала визначальною при розподілі дієслівних основ між групами, на базі яких сформувалася категорія виду. На наступному етапі розвитку категорії виду ці дієслова входять до різних груп: ***jęti** – до граничних, ***jъmęti** – до неграничних, ***jъmati** – до нейтральних.

Ще О. Потебня наголошував на тому, що дієслова **имѣти** (**имаць**) слід відрізнити від **ѣти** (**ѣму**), яке з інфінітивом недоконаного виду утворювало майбутній починальний. „На відміну від **имаць**, воно сполучається з неозначеним способом тільки дієслів недоконаних і утворює з ними майбутній починальний”⁵⁶, тоді як старослов’янське **имаць** з інфінітивом доконаного чи недоконаного виду позначало майбутній без відтінків⁵⁷.

49 М. Онишкевич, *Словник бойківських говірок*, ч. 2, Київ 1984, с. 405–406.

50 Є. Желеховский, С. Недільский, *Малоруско-німецький словар*, т. 2, Львів–Lemberg 1886, с. 1117.

51 В. Бородич, *op. cit.*, с. 68–86.

52 Ю. Маслов, *op. cit.*, с. 18–20.

53 *Ibidem*, с. 27.

54 *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов*, за ред. О. Мельничука, Київ 1966, с. 255.

55 Ю. Маслов, *op. cit.*, с. 23, 30.

56 А. Потебня, *op. cit.*, с. 358.

57 *Ibidem*, с. 355.

Дієслово доконаного виду ***јѣмQ** з інфінітивом позначало дію, яку виконуватиме активний діяч після моменту мовлення. Інфінітивні сполучення не були ще повністю граматикалізовані, тобто компоненти частково зберігали самостійність, первинне значення **иму** ('брати, хапати') довго не втрачалося і в сполученні з інфінітивом, тому в них підкреслювалася ініціатива, активність діяча. Отже, можна припустити, що у свідомості носіїв мови у період становлення складної форми майбутнього часу ще зберігалась ідея активності щодо майбутнього.

Східнослов'янські мови зберегли як повнозначні різні дієслова: українська – **мати** (<**имати**>), російська – **иметь** (<**имѣти**>), білоруська – **імаць** (<**имати**>).

Отже, у давніх пам'ятках активно вживалися спільнокореневі дієслова **јати** (**инати**), **имати**, **имѣти**, які відрізнялися певними відтінками, що не завжди розрізнялися мовцями, тому у давніх текстах інколи вони могли виступати як недиференційовані. Проте поступово починає домінувати дієслово **имати** (принаймні у пам'ятках, створених на території України), а **јати** вживається рідше. Проте в українській мові складна форма майбутнього часу недоконаного сформувалася на базі аналітичних форм саме з допоміжним дієсловом **јати** (а не **имѣти**).

Отже, дієслово **јати** відіграло важливу роль в історії розвитку граматичної системи української мови, ставши компонентом синтетичної форми майбутнього часу недоконаного виду, що становить собою специфічну рису граматичної системи української літературної мови. Спочатку дієслово ***јѣти** мало конкретне значення – "брати руками", про що свідчать дані інших слов'янських і неслов'янських мов, позначало динамічну дію, виконувану суб'єктом, пізніше почало вживатися з абстрактними іменниками. У сучасній українській літературній мові збереглося у складі фразеологізму, а в говорах української мови, хоча й обмежено, продовжує функціонувати.

ДЖЕРЕЛА

Грінч. – *Словарь української мови*, за ред. Б. Грінченка, т.1–4, Київ 1996–1997.

ГВЛ – *Галицько-Волинський літопис* [в:] *Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись*, т. 2, Москва 1962, с. 707–938.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*, гол. ред. О. Мельничук, т. I–VII, Київ 1982–2012.

Желехівський – Желеховский Євгеній, Недільський Софрон, *Малоруско-німецький словар*, т. I–II, Львів–Lemberg 1886.

КЛ – *Київський літопис* [в:] *Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись*, т. 2, Москва 1962, с. 285–707.

ЛІ – *Іпатіївський літопис* [в:] *Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись*, т. 2, Москва 1962, с. 1–285.

Онишкевич – Онишкевич М., *Словник бойківських говірок*, ч. 1–2, Київ 1984.

СДЯ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, гл. ред Р. Аванесов, т. 1–10, Москва 1988–2013.

СМСДЯ – Срезневский И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка*, репр. изд., т. 1–3, Москва 1989; Срезневский И., *Словарь древнерусского языка*.

СС – *Старославянський словарь (по рукописям X–XI веков)*: Около 10 000 слов, под ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва 1999.

ССМ – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, за ред. Л. Гумецької, І. Гринчишин, т. 1–2, Київ 1977–1978.

СУМ – *Словник української мови*, т. 1–11, Київ 1970–1980.

ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, отв. ред. О. Трубачев, вып. 1–38, Москва 1974–2012.

ЛІТЕРАТУРА

Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, за ред. О. Мельничука, Київ 1966.

Бородич В., *К вопросу о формировании совершенного и несовершенного вида в славянских языках* [в:] „Вопросы языкознания”, № 6, 1953, с. 68–86.

Маслов Ю., *Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида*, Москва 1958.

Мейе А., *Общеславянский язык*, пер. с 2-го франц. изд., просмотр и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном. Пер. и примеч. П. Кузнецова, Москва 1951

Милованова М. В., *Вербализация категории поссесивности в семантике языковых единиц: прототипические конструкции с глаголом **иметь***, hrcaak.srce.hr/file/76533.

Потебня А., *Из записок по русской грамматике*, т. I-II, Москва 1958.

Русанівський В., *Структура українського дієслова*, Київ 1971.

The history of the verb яти

The article is devoted to the history of the verb **яти** in the Ukrainian language. It is shown that the verb **яти** recorded on ancient Slavic monuments – Old Slavonic that was part of the vocabulary of ancient Slavic languages – functioned alongside **имати** and **имѣти** in the lexical system of the ancient languages. The paper analyzes the information in etymological and historical dictionaries, and the views of domestic and foreign linguists on the issue of the functioning of verbs with common roots ***em-** in prehistoric and historic periods of the Slavic languages. It was determined that the verb played an important role in shaping the grammar of the Ukrainian language, because based on the analytical forms of the verb **яти** in the Ukrainian language, a synthetic form of the future tense imperfective was formed.

Key words: the Ukrainian language, history of language, verb, analytical form, synthetic form, future tense.